

Cenzura w PRL

Analiza zjawiska

Wydział Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii
Uniwersytetu Warszawskiego

Redakcja naukowa:

Zbigniew Romek

Kamila Kamińska-Chełminiak

Cenzura w PRL

Analiza zjawiska

Warszawa 2017

Publikacja dofinansowana przez Wydział Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii
Uniwersytetu Warszawskiego

Recenzent: dr hab. Marzena Woźniak-Łabieniec, prof. UŁ

Projekt okładki:
Barbara Kuropiejska-Przybyszewska

Korekta językowa i redakcja stylistyczna:
Studio Poligraficzne Edytorka
www.edytorka.pl

© Copyright by Zbigniew Romek, Kamila Kamińska-Chełminiak
© Copyright by Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2017

Wszelkie prawa zastrzeżone. Każda reprodukcja lub adaptacja całości bądź części
niniejszej publikacji, niezależnie od zastosowanej techniki reprodukcji (drukarskiej,
fotograficznej, komputerowej i in.), wymaga pisemnej zgody Autorów i Wydawcy.

Wydawca:
Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR
e-mail: oficyna@aspra.pl
www.aspra.pl

ISBN 978-83-7545-808-5

Objętość: 24 ark. wyd.

SPIS TREŚCI

Wstęp	13

CENZURA WOBEC LITERATURY

MAREK RAJCH	
Instytucja i procedury cenzury literackiej w NRD	19
EWA MATKOWSKA	
Cenzura i recepcja literatury polskiej w NRD	29
MIROŚLAW CHOJECKI	
Cenzura wobec literatury na przykładzie Jana Józefa Szczepańskiego. Przyczyny narodzin wydawnictw niezależnych	39
KAMILA KAMIŃSKA-CHEŁMINIAK	
„Mieć dwie twarze, podwójne życie”. O cenzurze w <i>Dziennikach</i> Stefana Kisielewskiego	47
ANNA WIŚNIEWSKA-GRABARCZYK	
„O wyższy poziom pracy nad książką” – biuletyny urzędu cenzury z lat 1945–1956 w perspektywie literaturoznawczej. <i>Rekonesans</i> . . .	61
JOANNA HOBOT-MARCINEK	
Cóż się stało z tą świetną poezją? Cenzura wobec programów i praktyki poetyckiej Pokolenia’68.	75
BARBARA TYSZKIEWICZ	
W strefie buforowej. O (nie)cenzuralnych konsekwencjach politycznego dialogu – <i>casus</i> Jerzego Zawieyskiego	89

CENZURA WOBEC PRASY

MACIEJ KLEDZIK	
Tygodnik „Polityka” w stanie wojennym w aspekcie cenzury, etyki, moralności i przyzwoitości.	107

MARIUSZ PATELSKI

Cenzura komunistyczna wobec Kościoła katolickiego i prasy katolickiej w Polsce 1945–1957. *Casus Śląska Opolskiego* 125

PIOTR SWACHA

Cenzura wobec prasy sportowej na przełomie lat 40. i 50. XX w. (na przykładzie „Przeglądu Sportowego”) 145

EVELINA KRISTANOVA

Przepuszczone przez cenzurę. Zagadnienia literackie w „Tygodniku Powszechnym” (1945–1953) jako wyraz starcia światopoglądowego środowiska katolików z obozem marksistowskim 159

KATARZYNA SMYCZEK

„Picie pod ustawę przestaje być prywatną sprawą pijącego”. O politycznej i społecznej szkodliwości dwóch wierszy Ryszarda Marka, które nie ukazały się na łamach łódzkiego dwutygodnika społeczno-literackiego „Kronika”. 177

JACEK WOJSŁAW

Rysowanie obrazu „propagandy sukcesu” w „Głosie Wybrzeża” w przededniu sierpniowego przełomu (do 14 sierpnia 1980 r.) w świetle wybranych zaleceń cenzorskich GUKPPiW i instrukcji Wydziału Prasy, Radia i Telewizji KC PZPR. 187

RÓŻNE OBLICZA CENZURY

ARTUR TRUDZIK

Opresje reżimowe wobec środowisk muzycznych w PRL-u i próby kontreakcji. 211

PAWEŁ MIEDZIŃSKI

Fotografia strzeżona. Mechanizmy kontroli w Centralnej Agencji Fotograficznej 225

MICHAŁ STUDNIAREK

Od *Robinsona warszawskiego* do *Miasta nieujarzmionego* – studium przypadku 253

MAŁGORZATA KORCZYŃSKA-DERKACZ

Propaganda partyjna w latach 70. XX w. w świetle dokumentów KW PZPR we Wrocławiu. 267

JAKUB Z. LICHAŃSKI

Cenzura w białych rękawiczkach. O praktykach cenzurowym w PRL, w tym w okresie „szyłkowego Gierka” i w stanie wojennym 283

PIOTR DONEFNER

Na froncie „walki i porozumienia”. Działalność cenzury
w okresie stanu wojennego 297

ZBIGNIEW ANCULEWICZ

„Odwilż w olsztyńskiej cenzurze”. Działalność Wojewódzkiego
Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Olsztynie
w latach 1954–1958 319

Aneks 1. Zapis dyskusji z udziałem Janusza Rolickiego, Kazimierza
Orłosia i Zbigniewa Lwa-Starowicza 341

Aneks 2. Zapis dyskusji z udziałem Tomasza Strzyżewskiego 367

Abstract 391

Аннотация 393

Indeks nazwisk 395

**CENSORSHIP IN THE PEOPLE'S
REPUBLIC OF POLAND
ANALYSIS OF THE PHENOMENON**

CONTENTS

Introduction13

CENSORSHIP OF LITERATURE

MAREK RAJCH

Institution and procedures of the censorship of literature
in East Germany19

EWA MATKOWSKA

Censorship and reception of Polish literature in East Germany29

MIROŚLAW CHOJECKI

Censorship of literature on the example of Jan Józef Szczepański.
Causes of the birth of independent publications.39

KAMILA KAMIŃSKA-CHEŁMINIAK

“To have two faces, a double life”. Censorship in the “Dzienniki”
of Stefan Kisielewski47

ANNA WIŚNIEWSKA-GRABARCZYK

“A higher level of work on the book” – newsletters of the
Censorship Office from 1945–1956 in the literary perspective.
Reconnaissance.61

JOANNA HOBOT-MARCINEK

What happened with that great poetry? Censorship of the poetry
programs and practices of generation '6875

BARBARA TYSZKIEWICZ

In the buffer zone. About (no)censored consequences of political
dialogue – the case of Jerzy Zawieyski89

CENSORSHIP OF PRESS

MACIEJ KLEDZIK

Weekly magazine "Polityka" in martial law in the aspect
of censorship, ethics, morals and decency 107

MARIUSZ PATELSKI

Censorship of the Catholic Church and the Catholic Press in Poland
1945–1957. *Casus* of Śląsk Opolski. 125

PIOTR SWACHA

Censorship of the sports press at the turn of the 40s and 50s
of the 20th century (based on the example of "Przegląd Sportowy") . . . 145

EVELINA KRISTANOVA

Passed by censors. Literary issues in "Tygodnik Powszechny"
(1945–1953) as an expression of the clash of the worldview
of Catholics with the Marxists 159

KATARZYNA SMYCZEK

„Drinking under the law is no longer a private matter of a drinking
person”. About the political and social threat of two poems by
Ryszard Marek, which did not appear in the bi-weekly social
and literary "Chronicle" paper 177

JACEK WOJSŁAW

Drawing of the image of the "propaganda of success" in "Głos
Wybrzeża" on the eve of the August breakthrough (until August 14,
1980) in the light of selected censor recommendations of GUKPPW
and instructions of the Press, Radio and Television Department
of KC PZPR 187

DIFFERENT VIEWS OF CENSORSHIP

ARTUR TRUDZIK

Regime oppressions against the music associations in the People's
Republic of Poland and counter-reaction attempts. 211

PAWEŁ MIEDZIŃSKI

Protected photograph. Control mechanisms at the Central Agency
for Photography 225

MICHAŁ STUDNIAREK

From the *Robinson Warszawski* to *Miasto nieujarzmione* –
a case study. 253

MAŁGORZATA KORCZYŃSKA-DERKACZ

The party's propaganda in the 70s of the 20th century in the light
of the documents of KW PZPR in Wrocław. 267

JAKUB Z. LICHAŃSKI

Censorship in kid gloves. About censorship practices in the People's Republic of Poland, including in the period of "declining Gierek" and during the martial law283

PIOTR DONEFNER

On the front of "fighting and agreeing". Censorship during the martial law297

ZBIGNIEW ANCULEWICZ

"Thaw in Olsztyn censorship". The activities of the Provincial Control Office of Press, Publications and Events in Olsztyn in the years 1954–1958.....319

Anex 1. Record of discussion with Janusz Rolicki, Kazimierz Orłoś and Zbigniew Lew-Starowicz342

Anex 2. Record of the discussion with Tomasz Strzyżewski368

Abstract391

Аннотация.....393

Index of names.....395

Wstęp

Problematyka cenzury instytucjonalnej PRL znajduje coraz szersze odbicie w dyskursie naukowym, a przez to czyni zagadnienie, nie-poddane dotąd całościowym studiom, coraz bardziej zrozumiałe i rozpoznane. Choć od likwidacji Głównego Urzędu Kontroli Publikacji i Widowisk minęło przeszło 25 lat, analiza literatury przedmiotu skłania niestety do konstatacji, że – wzięwszy pod uwagę ogrom materiału źródłowego znajdującego się w Archiwum Akt Nowych (w zespole Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk) – zainteresowanie spuścizną cenzury było dotąd wstrzemięźliwe. Akta urzędu kontroli badano głównie z dwóch perspektyw – literaturoznawczej i historycznej, z rzadka zestawiając je z dokumentacją znajdującą się w zespole Komitetu Centralnego PZPR (zwłaszcza wydziałów odpowiedzialnych za propagandę) oraz Instytucji Pamięci Narodowej. Na pełne wykorzystanie czekają akta wielu wydawnictw i redakcji, komisji kolaudacyjnych polskich filmów, materiały radia i telewizji. A skoro w cenzurowanie wplątani byli także sami autorzy i środowiska twórcze, to wiele można jeszcze uczynić dla lepszego rozpoznania mechanizmów funkcjonowania blokowania wolności słowa w PRL. Mało wiadomo na temat samych cenzorów, którzy tworzyli urząd, ze szczególnym uwzględnieniem dyrekcji, zarówno na szczeblu centralnym, jak i wojewódzkim. Niewielu z nich chciało, już po likwidacji instytucji cenzury, opowiadać o swojej pracy wykonywanej przed 1990 r. Białych plam cenzury można wyliczać jeszcze wiele.

Niniejsza książka stanowi plon konferencji pt. „Cenzura w PRL”, która odbyła się w dniach 27–28 października 2016 r. na Uniwersytecie Warszawskim. Organizatorami konferencji były Wydział Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii Uniwersytetu Warszawskiego oraz Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk. W trakcie obrad wygłoszono 40 referatów poświęconych różnym aspektom funkcjonowania cenzury państwowej w PRL. Uczestni-

czyli w niej badacze reprezentujący ponad 20 ośrodków akademickich oraz archiwalno-naukowych, m.in.: Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet w Białymstoku, Akademię Marynarki Wojennej w Gdyni, Uniwersytet Opolski, Uniwersytet Łódzki, Akademię Sztuk Pięknych w Warszawie, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Instytut Pamięci Narodowej, Uniwersytet Jagielloński, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Szkołę Główną Gospodarstwa Wiejskiego, Uniwersytet Szczeciński, Polską Akademię Nauk.

Konferencja obejmowała szeroko zakrojoną problematykę związaną z funkcjonowaniem instytucji cenzury w powojennej Polsce. Było to spowodowane przyjęciem przez organizatorów za przedmiot rozważań zróżnicowanej tematyki, uwzględniającej zarówno obszerny okres historyczny (od powstania Centralnego Biura Kontroli Prasy przekształconego w listopadzie 1945 r. w Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk, aż do likwidacji instytucji w 1990 r.), jak i rozległy obszar problemowy – badanie wpływu ingerencji cenzorskich w mediach (prasie, radiu, telewizji), a także w działalności naukowej i kulturalnej.

Istotnymi częściami konferencji były dyskusje z udziałem gości specjalnych. Pierwszego dnia głos zabrali: Janusz Rolicki, wieloletni dziennikarz „Polityki” oraz redaktor naczelny „Trybuny Ludu”, Kazimierz Orłoś, pisarz i dziennikarz, oraz prof. dr hab. n. med. Zbigniew Lew-Starowicz, seksuolog i psychiatra. Dyskusję poprowadził dziennikarz tygodnika „Do Rzeczy” oraz członek Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich – Błażej Torzański.

Drugi dzień konferencji rozpoczął się od dyskusji z udziałem gościa specjalnego – Tomasza Strzyżewskiego, który przyczynił się jeszcze w okresie PRL do rozpowszechnienia wiedzy na temat funkcjonowania cenzury¹. Strzyżewski zatrudniony był (przez 18 miesięcy) w latach 70. XX w. w Wojewódzkim Urzędzie Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Krakowie, skąd w 1977 r. udał się w podróż do Szwecji, wywożąc nielegalnie – ryzykując przy tym swoim życiem – dokumenty cenzorskie w postaci przepisanych własnoręcznie fragmentów „Księgi zapisów i zaleceń”. Gość specjalny, w dyskusji prowadzonej przez dr. hab. Zbigniewa Romka oraz dr. Kamilę Kamińską-Chełminiak, przybliżył historię swojej pracy w krakowskiej delegaturze cenzury oraz opowiedział o motywach i konsekwencjach wywiezienia materiałów cenzorskich poza granicę PRL. Stenogramy obu interesujących paneli, a także odpowiedzi panelistów na pytania zadane z sali, są załączone na końcu książki.

Wygłoszone referaty zostały ułożone tematycznie w trzech działach: cenzura wobec literatury, cenzura wobec prasy oraz inne oblicza cenzury. W pierwszym rozdziale Autorzy skupili się na różnych aspektach cenzuro-

¹ Redaktorzy tomu pragną podziękować Panu Tomaszowi Strzyżewskiemu, który zgodził się przyjechać ze Szwecji specjalnie na naszą konferencję.

wania literatury w PRL oraz NRD. Tom otwierają artykuły Marka Rajcha i Ewy Matkowskiej poświęcone cenzurowaniu literatury – zarówno polskiej, jak i niemieckiej – w NRD. Z kolei Mirosław Chojecki skupił się na cenzurowaniu twórczości Jana Józefa Szczepańskiego oraz narodzinach wydawnictw niezależnych. Kamila Kamińska-Chełminiak analizuje „Dziennik” Stefana Kisielewskiego pod kątem problematyki cenzorskiej. „Dzienniki” Kisielewskiego dają asumpt do refleksji nad propagandową rolą mediów i dziennikarzy w systemie niedemokratycznym oraz uświadamiają, jak poważne problemy z cenzorami miał ich Autor. Barbara Tyszkiewicz pisze o skali i wewnętrznym zróżnicowaniu cenzuralnych ograniczeń, których doświadczał Jerzy Zawieyski za życia, i które wpływały na pośmiertną recepcję jego twórczości.

Druga część książki obejmuje artykuły poświęcone cenzurowaniu prasy. Maciej Kledzik pisze o cenzurowaniu „Polityki” w stanie wojennym. Mariusz Patelski i Evelina Kristanova skupili się na prasie katolickiej. Z kolei Piotr Swacha przeanalizował „Przegląd Sportowy” pod kątem ingerencji cenzorskich. W rozdziale znaleźć można również artykuły poświęcone prasie łódzkiej oraz „Głosu Wybrzeża”.

Na trzecią część książki składają się artykuły poświęcone różnym aspektom ograniczania wolności słowa przed 1990 r. Artur Trudzik skupił się na analizie represji, jakie spadały na środowiska muzyczne doby PRL, wyodrębniając cztery okresy, w których partyjni dygnitarze starali się powstrzymać trendy płynące z Zachodu bądź zastopować wolnościowe inicjatywy w kraju. Paweł Miedziński przedstawił mechanizm kontroli w Centralnej Agencji Fotograficznej. Pozostałe artykuły dotyczą cenzurowania kinematografii (Michał Studniarek), propagandy partyjnej lat 70. XX w. (Małgorzata Korczyńska-Derkacz), praktyk cenzurowania czasów Edwarda Gierka (Jakub Z. Lichański) oraz działalności cenzury w okresie stanu wojennego i odwilży.

Redaktorzy tomu mają nadzieję, że niniejsza książka przyczyni się do lepszego rozpoznania form funkcjonowania cenzury w Polsce przed 1990 r. oraz pomoże dostrzec także współczesne zagrożenia wolności słowa. Nie ma już dzisiaj państwowej cenzury, ale nadal w publicznym przekazie często stosowane są manipulacja, kłamliwa, stronnicza selekcja informacji. Oby materiały naszej konferencji były przestrogą przed pokusą narzucania innym własnych, „jedynie słusznych” poglądów.

*Kamila Kamińska-Chełminiak
Zbigniew Romek*

CENZURA WOBEC LITERATURY